

JOLANTA MUSZYŃSKA

KATEDRA EDUKACJI MIĘDZYKULTUROWEJ
UNIwersytet w Białymstoku

WIĘZI SPOŁECZNE NA POGRANICZU - ROZWAŻANIA TEORETYCZNE. KONTEKSTY EDUKACJI REGIONALNEJ

Pogranicze jako przestrzeń relacji i więzi społecznych

Pogranicze jest wyjątkowo specyficznym regionem. Jego specyfika wynika przede wszystkim z unikalności relacji i więzi społecznych ukształtowanych historycznie, kulturowo naznaczonych w świadomości mieszkańców. Owe relacje i więzi istniejące pomiędzy poszczególnymi osobami jak też grupami zamieszkującymi tę przestrzeń terytorialną, pozwalają traktować je jako swoistą społeczność lokalną. Społeczność czy też społeczności lokalne związane są zarówno z określonym terytorium jak również (a może przede wszystkim) z określoną zbiorowością społeczną pozostającą ze sobą w wiążących stosunkach społecznych.

Określenie „Inny kulturowo” w przestrzeni pogranicza odnosi się do wielkości jego mieszkańców. Wielowiekowy układ społeczny, w którym obok siebie współistnieją grupy różnorodne zmusił mieszkańców do wypracowania specyficznych form komunikacji społecznej, w której istotnym elementem stał się kontakt kulturowy oparty na dialogu, integracji, współpracy lub też rywalizacji, wrogości, konflikcie, dominacji. Uwzględniając uniwersalne cechy kontaktu czyli interpersonalny udział jego uczestników, przemieszczanie przestrzenne z jednego obszaru kulturowego do drugiego i fakt, iż sytuacji kontaktu towarzyszy zawsze w mniejszym lub większym stopniu poczucie obcości, odmienności oraz odrębności grupowej, można mówić o wypracowaniu swoistych strategii wzajemnego funkcjonowania na jednej przestrzeni jak też strategii budowania tożsamości społecznej (w tym kulturowej, regionalnej) mieszkańców. Tożsamość społeczności lokalnej jako tożsamość pewnej zbiorowości wynika z określonych historycznie struktur społecznych [Berger, Luckman, 1983: 263]. Każde społeczeństwo ma swoją historię, która warunkuje tożsamość poszczególnych jednostek. Jednocześnie też tożsamość jedno-

stek „kształtują procesy społeczne. Po wykrystalizowaniu się jest ona podtrzymywana, modyfikowana, a nawet formowana na nowo przez stosunki społeczne” [ibidem]. Wyraźnie uwidoczniły to chociażby badania prowadzone przez prof. A. Sadowskiego [Sadowski, 1995], gdzie istotnym elementem podkreślającym poczucie tożsamości jest „zasiedziałość”, „tutejszość”, „swojskość”. Można zatem przyjąć, iż życie społeczne na pograniczu regulowane jest przez dwie podstawowe zasady. Zasada pierwsza **wspólnotowa** wynikająca z pokrewieństwa, przyjaźni, sąsiedztwa czyli bezpośrednio i naturalność kontaktów międzyludzkich [Ossowski, 1966; Tönnies, 1988]. Realizacja tej zasady w przestrzeni pogranicza odnosi się do takiego rodzaju relacji, które oparte są na związkach zaliczanych do osobistych. Podstawą ich staje się zaangażowanie emocjonalne wynikające z pokrewieństwa, przyjaźni czy też miłości. Zasada druga **zrzeszeniowa** wynika z jej funkcjonalności, kompetencji jednostek i grup stając się przez to narzuconą czy też wypracowaną konwencją społeczną, swoistą umową społeczną zakładającą podległość normom wypracowanym w oparciu o historię wzajemnych relacji [Weber, 2002]. Wypracowanie i funkcjonowanie zasad społecznych jest efektem więzi społecznych. Te z kolei (z perspektywy współczesnych opisów społeczeństw częściej używa się termin „kryzys więzi”; „redukcję więzi” „rozpad więzi”) rozumiane są jako wszelkie powiązania między ludźmi, jako identyfikacja jednostki z grupą społeczną, jako element uspołecznienia, którego istotą jest zastąpienie osobistych emocji (z natury swej zmiennych i nietrwałych) przez uczucie moralne [Marody, Giza-Poleszczuk, 2004: 104]. Więź społeczna to więź strukturalno-świadomościowa [Turowski, 1993: 115] odnosząca się do wewnętrznej organizacji grupy jak też jednocząca ludzi wokół określonych wartości czy też funkcji. Jednoczący charakter więzi społecznych (czy to wokół wartości czy symboli kulturowych czy też pełnionych funkcji społecznych) nadaje społeczności charakter wspólnoty. To więzi wytwarzają wspólnotę, a nie wspólnota więzi [Marody, Giza-Poleszczuk, 2004: 105]. „Wzajemna zależność człowieka i społeczeństwa jest zmienna, ale nigdy jej poziom nie zmniejsza się do tego stopnia, aby można go było zignorować (...) w każdym momencie swojego życia znajduje się on (człowiek) bowiem w gęstej sieci powiązań międzyludzkich, w zespolonej relacji na tyle ważnych, że ich konfiguracje mają określone nazwy, jak społeczeństwo, państwo, naród, wspólnota regionalna, lokalna czy etniczna. Grupy tego typu, choć tworzone przez poszczególne jednostki, nie są tylko abstrakcyjnym symbolem wzajemnych więzi, ale realnymi bytami (...)” [Gawkowska, 2003: 27]. Realność bytu wspólnoty pogranicza zawarta jest m.in. w kulturze (czy też wielości kultur) pogranicza. Jak stwierdza Ann Swidler [za: Marody, Giza-Poleszczuk, 2004: 115] kultura nie jest jednolitym systemem, popycha-

jącym działanie ludzkie w jednym określonym kierunku, ale raczej zestawem narzędzi, z którego poszczególni członkowie grupy wybierają różne elementy do konstruowania własnego działania. Te zaś są warunkowane wartościami, które wyznaczają ich cele.

Różnorodność kulturowa i wyznaniowa – kapitał społeczny pogranicza

Kapitał społeczny trudno jednoznacznie zdefiniować. Jego wieloznaczność wynika ze złożoności zjawisk składających się na tę kategorię. Jest on traktowany zarówno jako suma interakcji, norm, postaw, które kształtują aktorów społecznych [Goszczyński, 2008: 103]. W większości jednak opracowań teoretycznych znajdziemy odniesienie co do podstaw jego tworzenia czy też istnienia, tymi zaś podstawami są więzi społeczne.

Próbując określić czym jest czy też jaki jest kapitał społeczny pogranicza należy uwzględnić zarówno teoretyczne założenia teorii sieci społecznej Jamesa Samuela Colemana, Roberta Putnama jak też koncepcję kapitału społecznego Francisa Fukuyamy. Analizując literaturę i badania prowadzone w tym zakresie, możemy uznać, iż kapitał społeczny to, po pierwsze zasoby społeczne, które wykorzystywane są do realizacji indywidualnych i grupowych celów (ekonomicznych, edukacyjnych, politycznych) – takie ujęcie nawiązuje do teorii sieci społecznej J. Colemana [Turner, 2004: 360]. Jednocześnie też jak stwierdza Andrzej Sadowski [2006: 27] kapitał społeczny jest efektem działań jednostkowych i grupowych podejmowanych z różnych pobudek i jest zjawiskiem o charakterze jakościowym, jest też cechą określonej struktury społecznej, realnie istniejącego układu społecznego, opartego na normach, regułach współżycia i współdziałania. Zatem każdy członek określonej grupy zakotwiczonej w strukturze społecznej, przede wszystkim dzięki zasobom tej grupy ma możliwości realizacji swoich celów indywidualnych, ale to obliuguje go jednocześnie do podejmowania działań jednostkowych, do podtrzymywania relacji międzyludzkich, a przez to zmusza do działań społecznych.

Według Roberta Putnama kapitał społeczny to cechy organizacji społecznych takie jak zaufanie, normy i powiązania, które znacznie zwiększają funkcjonowanie i koordynację działań społecznych. Zatem podstawowym składnikiem kapitału społecznego jest zaufanie społeczne, którego źródła tkwią w normach wzajemności i sieci obywatelskiego zaangażowania, a jedną z najważniejszych norm staje się norma odwzajemniania [Putnam, 1995: 258]. Autor wyróżnia określone formy kapitału społecznego – kapitał wiążący, pomostowy, łączący. Kapitał wiążący oparty jest na silnych więzach wewnątrz

małej wspólnoty (rodzina, sąsiedzi, grupa etniczna) natomiast kapitał pomostowy odpowiada za budowę sieci pomiędzy różnymi grupami społecznymi czy też osobami. Ta forma kapitału pozwala łączyć działania ponad podziałami społecznymi, ekonomicznymi czy też geograficznymi. Kapitał łączący natomiast jest odpowiedzialny za relacje wzajemności pomiędzy jednostkami i grupami o różnej pozycji społecznej i różnych zasobach władzy.

W ujęciu Francisa Fukuyamy kapitał społeczny jest cechą społeczno-kulturową zbiorowości społecznych, wynikającą ze standardów współdziałania i solidarności społecznej. Wyraźnie podkreśla on rolę kultury w tworzeniu kapitału społecznego. Według autora kapitał społeczny „(...) jest tworzony i przekazywany za pomocą mechanizmów kulturowych: takich jak religia, tradycja, nawyki historyczne” [Fukuyama, 1997: 39]. Istota kapitału społecznego zawiera się nie tyle w ziemi, fabrykach, maszynach, ile w wiedzy i umiejętnościach ludzkich [ibidem]. Zatem to kultura danego społeczeństwa „prowokuje” posiadanie określonych cnót społecznych (np. uczciwości, odpowiedzialności, lojalności, umiejętności współpracy). Konsekwencja posiadania konkretnie takich cech przez zbiorowość społeczną daje podstawy do tworzenia nowych i dobrowolnych związków i instytucji społecznych „zawartych” pomiędzy rodziną a państwem.

Wychodząc z założenia, że kapitał społeczny: po pierwsze jest efektem jakościowym, indywidualnych i grupowych działań; po drugie jest tworzony i przekazywany za pomocą kultury to można przyjąć, iż kapitał społeczny pogranicza stanowi jego **różnorodność kulturowa i wyznaniowa**, zawarta w **dziedzictwie kulturowym pogranicza**. Jak stwierdza Robert Putnam „wiązący kapitał społeczny oznacza relacje między ludźmi podobnymi do siebie, czyli w istocie jest czynnikiem wzmacniającym homogeniczność danego społeczeństwa. W przestrzeni pogranicza mamy do czynienia z kapitałem pomostowym, który (...) odnosi się do budowania powiązań między oddalonymi od siebie, heterogenicznymi grupami; pomostowe więzi są znacznie słabsze, ale także znacznie bardziej inkluzyjne, pozwalają przekraczać bariery struktury społecznej i dystans między różnymi kategoriami dzielącymi ludzi wedle rasy, płci, wyznania, zamożności” [Trutkowski, Mandes, 1995: 62]. Ta właśnie forma kapitału społecznego jest przede wszystkim obecna na pograniczu.

Komplementarność, wymiana, podobieństwo

Podstawową formą kapitału społecznego pogranicza stają się więzi społeczne traktowane przez Mirosława Marody i Annę Gizę-Poleszczuk jako kom-

plementarność (działania wspólne w jednym kierunku), wymiana traktowana jako relacja społeczna oraz podobieństwo. „Więzi zawierają w sobie zarówno relacje, jak i oddziaływania między jednostkami, relacje nie muszą prowadzić do więzi, ale niewątpliwie włączają oddziaływania, i dopiero te ostatnie stanowią nieredukowalne już podłoże najbardziej rudymentalnego typu powiązań” [Marody, Giza-Poleszczuk, 2004: 141].

Komplementarność oznacza stworzenie przez jednostki całości (wspólnoty), której stanowią część, a ich działania są wyznaczone wspólnym kierunkiem – trwałością wspólnoty. Ten typ więzi wiąże się ze złamaniem zasad jednostkowej wolności i równości, ale jednocześnie tworzy najsilniejszy typ więzi społecznych – więzi wspólnotowe. Wspólnota w tym ujęciu oznacza po pierwsze poczucie jedności (ale nie jest efektem jednakowości). Po drugie zakłada współzależność poszczególnych jej członków opartą na komplementarności (uzupełnianiu się) działań względem wspólnoty, a efektem ich jest podtrzymanie jej istnienia. Powiązania wytwarzane przez wspólnotę cechuje specyficzna forma współzależnienia jednostek, a ich działania warunkowane są zawsze względem nadrzędnego zadania i wynikają z habitatu (nawyku), nie są więc działaniami refleksyjnymi. Komplementarności działań towarzyszy wspólnota upodobań, współodczuwanie oraz wspólnota „wiedzy” zawarta w pamięci wspólnego życia. Wspólnoty oparte na więziach wytwarzane są na mocy „woli naturalnej”, która daje podstawy tworzenia związków społecznych, w których jednostka czuje się związana poczuciem przynależności, ale jest też przywiązana uczuciami wierności, wdzięczności i lojalności. Zatem zmienia indywidualne emocje w uczucia moralne, to zaś prowadzi do jej zobowiązania wobec grupy jako rzeczy naturalnej niewymagającej namysłu czy refleksji.

Związki społeczne oparte na gruncie **wymiany** tworzone są na bazie zewnętrznych zobiektywizowanych wartości. Te powiązania wytwarzają również określony rodzaj współzależności i wzajemnego dopasowywania się. Jednakże wymaga to już refleksji i każdorazowego wymyślania jednostkowego działania, które ma na celu odwzajemnienie działań podejmowanych przez innych. Zatem dominującą zasadą takich powiązań społecznych jest „coś za coś”. Powiązania społeczne o charakterze wymiany są efektem relacji społecznych poszczególnych jednostek i dają podstawy do stowarzyszenia. Stowarzyszenia wynikają z „woli arbitralnej”, z określonego celu działania i są z natury o charakterze zmiennym. Działania podejmowane przez poszczególne jednostki nie wynikają z habitatów lecz są efektem wymiany, której zasadność wynika z namysłu i celowego poświęcenia.

Kolejnym typem współzależności społecznych proponowanych przez M. Marody i A. Gizę-Poleszczuk [2004: 140-145] jest **podobieństwo**. Podobień-

stwo nie wynika z subiektywnie rozpoznawanych powiązań między poszczególnymi jednostkami lecz odnosi się do podobieństwa w kierunku zachowań. Nie wyklucza też jednak oddziaływań wzajemnych poszczególnych jednostek. Współzależności wytwarzane w tego typu zachowaniach, działaniach mają jednak charakter nietrwały i ograniczony do udziału w konkretnym zdarzeniu. Jednocześnie też mogą silnie angażować jednostki, stając się zaczynem budowania bardziej trwałych relacji, a nawet więzi społecznych.

Każdy z omówionych typów społecznych współzależności ma charakter inkluzyjny. Oznacza to, iż więzi, które są charakterystyczne dla wspólnoty i działań komplementarnych w jej obrębie zawierają w sobie również relacje. Jest to element charakterystyczny dla działań o charakterze wymiany, zatem dla stowarzyszeń, a także oddziaływania między jednostkami. Relacje społeczne, oparte na wymianie nie muszą budować poczucia wspólnotowości, ale zapewne wykorzystują oddziaływania, czyli podobieństwo działań jednostek. Te ostatnie zaś mogą dać podstawy do tworzenia silniejszych powiązań społecznych.

Edukacja regionalna jako edukacja do odpowiedzialności...

Różnorodność kulturowa i wyznaniowa pogranicza jak też wypracowane „nawyki historyczne” [Fukuyama, 1997], wykształciły u mieszkańców umiejętność tworzenia dobrowolnych związków i instytucji społecznych i przyczyniły się do wypracowania konwencji społecznej opartej na historycznych relacjach wzajemności, zaufania społecznego i solidarności społecznej. Formą takiego działania społecznego jest współodpowiedzialność za dziedzictwo kulturowe pogranicza. Ochrona tradycji kulturowych określonych społeczności staje się istotnym mechanizmem aktywności społecznej [Kempny, 2004: 163]. W sytuacji społeczności lokalnych wschodniego pogranicza Polski, dziedzictwem kulturowym stają się tradycje kulturowe poszczególnych grup mniejszościowych żyjących we wspólnej przestrzeni lokalnej.

Wychodząc z założenia teorii Ferdinanda Tonniesa za trwałość dziedzictwa kulturowego określonej grupy mniejszościowej odpowiedzialna jest przede wszystkim wola organiczna (naturalna) budująca wspólnotę (*Gemeinschaft*) – poprzez wspólnotę pierwotną (rodzina – tożsamość rodzinna) i wspólnotę kulturową (wspólnotę z perspektywy kultury, z perspektywy symboli kulturowych). Wola naturalna jest czymś wrodzonym i odziedziczonym. Jest zawarta w upodobaniach, przyzwyczajeniach i pamięci.

Motywy działań wynikające z woli naturalnej wywodzą się z życia organicznego [Tönnies, 1988: 129], a ich kierunek wyznacza komunikowanie, zawarte w obyczajach i religii. Są to działania komplementarne wynikające ze współzależności o specyficznym charakterze, ze wspólnych potrzeb, wspólnych doświadczeń i wzajemnego uzależnienia.

Natomiast w sytuacji dziedzictwa kulturowego regionu jako swoistego dorobku kulturowego wszystkich grup kulturowych owa odpowiedzialność wynika z woli arbitralnej charakteryzującej się działaniem ze względu na jakieś zewnętrzne cele – stowarzyszenie (*Gesellschaft*) [Marody, Giza-Poleszczuk, 2004: 142]. Działania o charakterze wymiany czy też podobieństwa wymagają refleksji i namysłu, a ich celem powinny być działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego regionu.

Edukacja regionalna najczęściej kojarzona jest z instytucjonalną formą kształcenia, jaką jest edukacja szkolna na poziomie kształcenia podstawowego i gimnazjalnego. Większość dostępnej literatury z tego zakresu odnosi się do problematyki realizacji zadań edukacji regionalnej w odniesieniu do najmłodszego pokolenia. Edukacja regionalna natomiast interpretowana jest jako koncepcja podkreślająca dydaktyczne znaczenie lokalnego dziedzictwa kulturowego jako niezbędnego elementu tożsamości jednostkowej i społecznej, stanowiąca ważny składnik procesu integracji europejskiej, sprzyjająca zakorzenieniu w tzw. małej ojczyźnie [Milerski, Śliwerski (red.), 2000: 56]. Wydaje się to głęboko uzasadnione i wynikające przede wszystkim z faktu, iż okres dzieciństwa, czy też okres kryzysu młodzieńczego, w którym kumuluje się dotychczasowy potencjał kulturowy jednostki i szeroko rozumiany „wkład” edukacyjny tworzą nową jakość jako podstawę aktywności i zaangażowania w następnych fazach rozwojowych. Jednocześnie też edukacja regionalna to edukacja szacunku do wartości, tradycji, zwyczajów w ogóle. Są to oddziaływania celowe, zamierzone jak i spontaniczne, które sprzyjają tworzeniu się więzi lokalnej i regionalnej.

Edukacja regionalna w swoich szeroko rozumianych założeniach odnosi się do koncepcji „małej ojczyzny”, która to łączy refleksje nad ojczyzną ideologiczną, narodem, krajem ze swoim najbliższym otoczeniem społecznym, łączy zatem różne elementy rzeczywistości społecznej i różne elementy rzeczywistości kulturowej. Traktując edukację regionalną jako edukację związaną z przekazem dziedzictwa kulturowego grupy, należy pokreślić jej rolę i zadania w tworzeniu rzeczywistości społecznej, opartej na trwałych więziach społecznych, zawiązywanych na poziomie lokalnych grup i społeczności. Warto podkreślić jest zaangażowanie społeczne na poziomie lokalnym jako warunek niezbędny w kształtowaniu postaw obywatelskich.

Edukacja regionalna uwzględnia w swych założeniach procesy komunikacji społecznej i komunikacji symbolicznej w relacjach tej samej grupy kulturowej, w obrębie określonej grupy społecznej. Zatem jej istotą jest przedstawianie wspólnot kulturowych poprzez symbole kulturowe, komunikację symboliczną, która w „wymiarze wspólnoty emocjonalnej zbudowanej na elementarnych kodach” [Sobecki, 2007: 86] kreowana być powinna przez poszczególne elementy systemu społecznego.

Emocjonalne związanie leżące u podstaw więzi społecznych odnosi się do poczucia winy i zobowiązania, które często wchodzą w konflikt z naszymi osobistymi interesami i odczuciami, jednocześnie też jesteśmy w stanie mimo wewnętrznych oporów podjąć określone działania dla dobra grupy [Marody, Giza-Poleszczuk, 2004: 103]. Przestrzeń środowiska lokalnego, jako przestrzeń doświadczeń socjalizacyjnych zarówno na poziomie indywidualnych wspomnień jak i doświadczeń zbiorowych staje się miejscem gdzie „wykorzystanie historii do tworzenia historii” nabiera uniwersalnego i kluczowego znaczenia w procesach nabywania tożsamości. Wychodząc z założeń antropologii kulturowej (koncepcji socjologicznej Maxa Webera czy psychologicznej George’a Herberta Meada) społeczność lokalną można opisać jako wspólnotę z perspektywy jej kultury, z perspektywy symboli kulturowych, którym różni uczestnicy wspólnoty przypisują własne znaczenie. Tradycja, dziedzictwo kulturowe są tymi elementami społecznego świata, które w jednoznaczny sposób budują świadomość i jednocześnie odrębność jednostki, a przy tym pozwalają na realizację podstawowego wymiaru tożsamości, wymiaru kulturowego i etnicznego. Tożsamość kulturowa jednostki jest jej łącznikiem pomiędzy przeszłością a terażniejszością przede wszystkim w kontekście trwania dziedzictwa kulturowego. To ono właśnie staje się środkiem komunikacji pomiędzy pokoleniami. Wszechobecnie panująca ideologia konsumpcjonizmu współczesnych społeczeństw prowadzi do założenia, że tylko ważne są te dobra, które w jakim stopniu wpływają na poczucie spełnienia człowieka i dają mu poczucie wolności wyboru. Należy jednak zaznaczyć, iż jest to wolność „od”, nie określa jej i nie nadzoruje żadna władza ani wola. Ideologia konsumpcjonizmu dotyka również sfery wartości tradycyjnych wynikających z dziedzictwa kulturowego grupy. W odniesieniu do wychowania, a przez to i kształtowania tożsamości współczesnych młodych bardzo często mamy do czynienia z sytuacją, gdy wartości kulturowe mają znaczenie drugorzędne w odniesieniu do wartości narzucanych przez globalny świat. Idea wolności wyboru (wolności od) prowadzi w konsekwencji do braku odpowiedzialności za trwanie grupy (mojej), za obraz mojego otoczenia (środowisko lokalne) – do procesów wykończenia.

Edukacja regionalna rozumiana jako edukacja „do woli dziedziczenia” zakłada, że dziedzictwo kulturowe grupy traktowane jest jako stan emocjonalnych przeżyć związanych z odkrywaniem wartości dziedziczonych. Owo założenie może przybrać realne kształty w sytuacji, gdy tożsamość regionalna, lokalna (jako efekt oddziaływań w ramach edukacji regionalnej) będzie budowana również w odniesieniu do istniejących więzi społecznych o charakterze lokalnym lub też z założeniem tworzenia nowych (więzi wytwarzają wspólnotę).

Zatem to, co staje się istotą oddziaływań edukacyjnych współcześnie w obszarze edukacji regionalnej odnosić się powinno nie tylko do przekazu treści (w różnych formach), ale do utrwalania lub też odbudowywania **więzi społecznych traktowanych jako uniwersum moralnej odpowiedzialności**. Edukacja regionalna staje się więc edukacją świadomego, odpowiedzialnego kształtowania „więzi” z „ojczyzną prywatną” [Nikitorowicz, 2009: 218], edukacją budującą wspólnotę. Powiązania, które wytwarzają wspólnotę cechuje określona współzależność ludzi, zakładająca współpracę przy realizacji różnych działań związanych z „nadrzędnym zadaniem”, jakim jest podtrzymanie wspólnoty.

Bibliografia

- Berger L., Luckmann Th. (1983), *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, przekł. J. Niżnik, Warszawa.
- Fukuyama F. (1997), *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, przekł. A. i L. Śliwa, Warszawa – Wrocław.
- Gawkowska A. (2003), *Wspólnotowcy o wspólnotach*, (w:) J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności. Tradycja i współczesność*, Warszawa.
- Goszczyński W. (2008), *Kształtowanie synergicznych form kapitału społecznego jako warunek prawidłowej aktywizacji społeczności lokalnych na przykładzie pilotażowego programu LEADER +*, (w:) H. Podedworna, P. Ruszkowski (red.), *Społeczne aspekty zróżnicowanego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja lokalna i kapitał społeczny*, Warszawa.
- Kempny M. (2004), *Tradycje lokalne jako podstawa kapitału społecznego*, (w:) J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności. Tradycja i współczesność*, Warszawa.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A. (2004), *Przemiany więzi społecznych*, Warszawa.
- Milerski B., Śliwerski B. (red) (2000), *Leksykon PWN. Pedagogika*, Warszawa.
- Nikitorowicz J. (2009), *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa.
- Ossowski S. (1966), *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, Wrocław – Warszawa.
- Putnam R. (1995), *Demokracja w działaniu*, przekł. J. Szacki, Warszawa.
- Sadowski A. (2006), *Białystok. Kapitał społeczny mieszkańców miasta*, Białystok.
- Sadowski A. (1995), *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok.
- Sobecki M. (2007), *Kultura symboliczna a tożsamość. Studium tożsamości kulturowej Polaków na Grodzieńszczyźnie z perspektywy edukacji międzykulturowej*, Białystok.

- Tönnies F. (1988), *Wspólnota i stowarzyszenie: rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, przekł. M. Łukasiewicz, Warszawa.
- Trutkowski C., Mandes S. (2005), *Kapitał społeczny w małych miastach*, Warszawa.
- Turner J.H. (2004), *Struktura teorii socjologicznych. Wydanie nowe*, przekł. G. Woroniecka, Warszawa.
- Turowski J. (1993), *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin.
- Weber M. (2002), *Gospodarka i społeczeństwo*, przekł. D. Lachowska, Warszawa.

SUMMARY**Social ties on the borderland – theoretical discussions.
The contexts of regional education**

Borderland is a very specific region. Its specificity is primarily due to the uniqueness of relationships and social ties formed historically and culturally stigmatized in the minds of the residents. The essence of the contemporary educational activities in the area of regional education should not only be the content of transfer (in various forms) but the preservation or restoration of social relations treated as a universe of moral responsibility. Ties, which generate a community characterized by interdependence of people defined, provide cooperation in the implementation of various activities related to the “primary objective”, which is to sustain the community.